

A magyar népballada

Solymossy Sándor emlékezetének

A ballada szó eredete bizonytalan. Egyesek szerint az olasz ballata (táncdal, ballare: táncolni) szóból származik. Más, valószínűbb magyarázat úgy véli, hogy a kelta-angol *gwallead* (utcai ének) rejtőzik benne. A balladák egy sajátos hangulatú csoportját románcnak nevezik, amely a latin népeknél általában a vulgáris népdalt (romanza) jelenti, szemben a latin egyházi énekekkel. A népünk egyik műszoát sem ismeri, egyszerűen *nótának*, *istóriának* nevezi a balladaszerű műfajokat.

Ha a népballadát összehasonlítjuk a lírai hagyományokkal, több lényeges eltérésre jövünk rá. Amíg a népdalban a szubjektív elsőszemélyes forma uralkodik, addig a balladában általában más mondja el, hogy valakivel mi történik. Ez a jellemvonás utal a ballada eredetére és műfaji fejlődésére is. A ballada rendesen komoly, szokatlan, olykor hátborzongató történetet, mai szóval szenzációt tár elénk, de vannak derűs tárgyúak és hangulatúak is.

A tudomány a XIX. század folyamán kezdett a ballada elméletével, földrajzi elterjedésével, környezetével és lélektani sajátosságaiával foglalkozni. Nálunk Greguss Agost külön könyvet szentelt a kérdésnek. A balladát így határozza meg: tragédia dalban elbeszélve. Úgy találja, hogy az epika, líra és dráma ötvöződik benne sajátos kompozícióvá. Anélkül tehát, hogy tudná, önkéntelenül is a kor műfaji nosztalgiája, a wagneri *Gesamtkunstwerk* eszménye lebeg a magasztaló meghatározásban Greguss előtt. Egyébként szerinte a ballada az északi népeknél fejlődött ki, a déli népeknek viszont a románc jellemző. A ballada komor, sötét atmoszféráját Greguss az északi éghajlat zordságával, a hegyvidéki élet keménységével magyarázza, ami az embereket hajlamossá teszi a pesszimizmusra, tragikus páthosra. Ezeket a következtetéseket főleg a skót és székely népballadák világérzéséből vonta le. Ezzel szemben a románc elsősorban mediterrán környezetben virágzik és a latin szellem derűje, anányérzéke nyomja rá a bélyegét.

Greguss felfogása nyilvánvalóan a XIX. század determinista szellemében gyökerezik és *Taine* műlueleméletével rokon. A századvég pozitivistá, gyűjtő munkája azonban erre a tetszetős elméletre hamarosan rácafoitt. Kiderült, hogy az északi népeknél is lehet románcokat találni, a déli népeknél meg nagy számmal akadnak balladák. Greguss esztétikai ihletettségi elméletét tehát a szakszerű fölklokutatások megdöntötték. Ma a ballada és románc közötti hangulati és technikai különbségeket úgy magyarázhatjuk, hogy a balladák formájukban és világnézetükben is régibb epikai rétegeket, hézagosságukban is teljesebb vonásokat őriztek meg, mint a románcok. A balladák fenséges atmoszférájukkal, a románcok derűs nyugalmuokkal ragadnak meg. A ballada általában régebbi archaikus emberi állapotokat, egyetemesebb világérzést, a primitív pogányság, vagy a heroikus lovagvilág ihletett hagyományait őrizte meg, viszont a románcszerű dalok inkább az újabb évszázadokban keletkeztek. Ez a megoszlás kapcsolatban lehet azzal is, hogy északon a régi énekesrendek már eltűntek, míg a latin és latin-jellegű tájalkon még most is találkozunk utcai énekesekkel. Olyan helyeken tehát, ahol már nincsenek hívatásos énekmondók, ott a ballada már a nép ajkán él és így alkalmazkodik a népköltészet lélektani törvényeihez. Enről még később szó lesz.

Ezzel át is térhetünk egy másik kérdésre: a balladavilágot áthagyományozó énekesrendekre, egyúttal balladánk forrásaira és inspirációira.

Kezdetjük ott, hogy a középkori, illetőleg népi társadalom hosszú ideig írástudatlan volt, de a szakrális és artistikus kultúra iránt hasonlíthatatlanul fogékonyabb, mint a legújabb évszázadok, amelyeknek világképét éppen az írás-olvasás elterjedése valamiképpen laicizálta és racionális egyoldalúságba sodorta, egyben korunk szellemének egyik legfőbb vonását, a félműveltséget készítette elő.

A régi társadalomban az énekesrendeknek nagy megbecsülésben, olykor társadalmi tekintélyben is részük volt. A franciáknál *troubadour*, az olaszoknál *trovatore*; a németeknél *Spielmann*, nálunk *regős*, *igric*, *hegedős*, *lantos*, *énekmondó* néven emlegették őket. A hazai énekes hagyomány multjából csak két példát idézünk. Már *Priscos Rhetor* megemlékezik arról, hogy a hún király udvarában este fákllyát gyújtottak és két énekes jött be, akik maguk-költötte énekeket adtak elő Attila szájába adva, az ő harcairól és dicsőségéről. *Galeotti Marzio* Mátyás király udvaráról így írt: Itt a budai várban sokan vannak énekesek, akik hazai nyelven hősökről énekelnek a királyi asztalnál. Énekeseinknek a magyar történelmi hivatástudat fenntartásában, a hőskultuszban művelőköző nemzeti hagyomány ápolásában jelentékeny szerepük volt.

Az énekmondók valóságos élő újságosok voltak. Ha valami rendkívüli esemény: árvíz, tűzvész, elemi csapás, háború történt, azonnal megverselték, nemkülönbben a magánélet szenzációit, egyéni tragédiáit is. A nyers események az énekesek gyakorlatában mintegy riporteri feldolgozásra kerültek: színes formába öntötték, versbe foglalták, dallamot szereztek hozzá. Minthogy a középkori ember, majd a parasztság sokkal inkább helyhez kötött volt, mint a mai, azért nagy örömmel fogadta, ha egy-egy vándorénekes megjelent a községben és előadta műsorát. Az írástudatlan emberek emlékezte általában sokkal erősebb lévén, mint a miénk: a hallott történeteket, énekeket magukba rögzítették, elsajátították és mos már szöveg is, dallam is az írástlan népköltészet szellemé szerint alakul tovább.

A könyvnyomtatással terjeszkedő betűkultúra a ballada fejlődésében is lényeges változásokat idézett elő: a ballada mintegy olvasmányává válik. Eddig *hallgatói* voltak, auditív benyomások: az előadás ihletett rögtönzése, a személyes hangulatok révén vált élménnyé. Most már azonban sokszor inkább csak *olvassák* azokról a különös nyomdatérmekekről: röplapokról, ponyva-iratokról, amelyeket olykor még maga az énekmondó árúsít a ballada közönsége között. Ezek a nyomtatványok rendszeren az énekes műsordarabjai is egy-üttal. Most már nem a közvetlen, megrázó hatás a fontos, mert a szöveggel és esetleg ábrával biztosítható vizuális mozzanatok nyomulnak előtérbe: az előadás terjedőssé, részletezővé válik, hogy az olvasó kíváncsiságát lekösse. A dallam teljesen háttérbe szorul. A tudákos, írásba rögzített szövegszerűség jelentékezése a balladai hagyományt megosztja. Egyrészt leszáll a nép körébe és sajátos módon alakul tovább, másfelől pedig az énekesek szerepét a *képmutatók*, olykor még az *énekes koldúsok* veszik át.

A képmutatók, vagy képmutogatók alkalmi énekesek voltak, akik valamilyen hajmeresztő „szencziót” dolgoztak fel és rendszeren dallamot is adtak hozzá. A szövegeket ki is nyomtatták és vásáron, búcsúk népe között árúsították. Ezenkívül a megénekelt események főbb mozzanatait freskószerű lapokon ábrázolták is és előadás közben felmutatták a hallgatóságának. A képmutatók feltűnése a könyvnyomtatással kezdődik, amikor a szöveget már sokszorosítani lehet.

A képmutatók szívesen dolgoztak fel ú. n. *moritásokat* is, amelyek erkölcsnemesítő, vagy megrikató cézzal gonosz mostohák, hűtlen szeretők, árvagyermek, megrögzött részegek in:ő példáját foglalják versbe. Sokszor valami gyűlkosságot, vagy rémtettet dolgoznak fel. Tárgyuk mindig borzalmas, de a végén ott van az igazságszolgáltatás és az üdvös intelem. Egyik-másik népbaladánk forrása ilyen moritás volt. A képmutató-hagyományok az ú. n. boulevard-lapok illusztrált szenczióiban és a moziromantikában napjainkig élnek. Ma már nem igen keletkeznek moritások és nem lesz belőlük népbalada. A képmutatók világát *Arany János* idézi *A képmutatók* című balladájában. Ő még látta őket.

Az ország egyes vidékein még akadnak énekes koldúsok, akik főleg *Jézus kinszenvedését*, *Mária keserűségét*, anyai fájalmát balladaszerű előadásban állítják a könyörületes szívű emberek elé. Balladáinknak ez a csoportja még alapos tanulmányozásra szorul. Egy bizonyosnak látszik: kialakulásukban a franciskánus szellemnek döntő része van.

A magyar népbállada eddig jellemzett hajtsái közös európai folklóreahagyományban gyökereznek.

Még nem részesült azonban kellő hangsúlyozásban és elismerésben balladánknak az a csoportja, amelyben ősi magyar epikai hagyományt kell látnunk és amelyben a magyar költészetnek ősi, pogánykori szelleme maradt fent. Naív epikánkban ugyanis a hős első személyben szól magáról, önmaga zéngi az utódok álméltkodására saját hatalmát, vitézi tetteit, viselt dolgaiat. A költészet eredeti teljességében mágia volt. Régen a hős maga adta elő a maga életének sorsát. Később ihletett énekesek idézték, az első személyes formával mintegy kényszerítették az ének hősének szellemét az utódok közé.

Jakubovich Emília kimutatta, hogy a honfoglaló vezérek énekszerzése, önnön dicsőségüknek megörökítése voltaképpen ősi finnugor, illetőleg török hagyományokba nyúlik vissza. A vogul és osztyák hősénekekben a hajdankor dicső alakjai élökként szólalnak meg: az énekesek ajkán ők maguk szólnak az elragadtatott néphez. Ezt az előadási formát a magas műveltségű török népek is ismerték. E török epikumok maradványait azokból az Orchon és Jenisszei vidékén foltárt sírfeliratokból ismerjük, amelyeket *Thomsen* Vilmos dán tudós a magyar rovásírás segítségével fejtett meg. Ezeket a feliratokon is első személyben szól a hős magáról. Feltétlenül bizonyos, hogy ez a kettős: finnugor és bolgártörök inspiráció hatott, illetőleg tovább élt a mi naív epikánkban is.

Ezek az epikai megnyilatkozások kezdetben a történelmi hagyományokat is fenntartották és a nemzeti hivatástudatot: egyedül ápolták egészen addig, amíg az írott krónikák is át nem veszik a nemzeti múlt kultuszát. A magyar ósköltészet hagyományai, jellegzetességei az íratlan népköltészetben azonban tovább élnek. A középkori kódexirodalom és szinte az egész újkori irodalom a művelteké, az írástudóké: saját mondanivalójuk mellett is tükrözik az európai irodalmi divatokat. A népköltészet nem tartotta célszerűnek és szükségesnek az írásbeliséget, mert így hatása igen szűk körre korlátozódott volna és saját lényegével, az egyetemes emberi igényével került volna ellentétbe. Hovatovább az íratlan népköltészet azonossá vált a hagyományörző parasztság költészetével. Nem csoda tehát, hogy a naív epikánkra annyira jellemző elsőszemélyes formát a népköltészet őrizte meg. Így a XVI—XVII. században a halálraítéltek a siralomházban versben búcsúztak a világtól, előadván viselt dolgaikat, balszerencséjüket. *Thaly* Kálmán gyűjteményeiben több ilyen búcsúzó olvashatunk, ilyen a *Rákóczi László éneke a börtönben*. Ennek az epikai hagyománynak szelleme még a múlt század betyárdalában is feltűnik. Betyárjainkról tudjuk, hogy gyarlóságukban is sok spontán vonását megőrizték a magyar jellemnek. Onvallomásaikat bizonyára ismeretlen alkalmi verselők adták a szájukba, ez a lényegen azonban nem változtat. Egy szegedi példa:

*Rúzsa Sándor az én nevem,
Úsmerős is minden helyen,
Szöged város a lakásom,
Hatvan betyár a pajtásom.*

* *
*

Általában az a hiedelem, hogy Erdély a balladánál klasszikus termőföldje. A gyűjtésekből azonban nyilvánvaló, hogy valamikor, az egész magyar nyelvterület összefüggő folklóreagység volt, amit az is bizonyít, hogy a köztudatban székelynek ismert balladák jórészének (Kőműves Kelemen, Molnár Anna, Gonosz anya, Három árva, stb.) változatait, vagy legalább nyomait más magyar vidékekről is ismerjük. Mégis kétségtelen valami különbség: a székelnyépbállada archaikus hangulatával szemben más magyar tájak balladakincsét modernebb tematika és a megköltés frissége jellemzi.

Vizsgáljunk meg most néhány erdélyi balladát.

Kőműves Kelemenné. Kriza János székely gyűjteményében, a „Vadrózsák”-ban (1863) tűnik fel először. Nemsokára egy hazai román író, *Grozescu* Julián plágiumvádval lépett elő. Azt állította, hogy Kriza román népballadákat töltött át és székely eredeti gyanánt adta ki őket. Tiltakozott, hogy a román népköltészetet a magyarság kisajátítsa. Kriza természetesen visszautasította a gyanúsításokat. A *vadrózsapör* még sokáig folyt. A kérdés akörül mozgott, hogy melyik nép volt az átadó és melyik az átvevő. A szigorúan tudományos kérdés a kölcsönös nemzeti elfogultság miatt csak századunkban dőlt el, amikor kiderült, hogy mindkettőn egy közös harmadik forrásból, görög vándortémából merítettünk. Ma már az eredetiséget, nemzeti sajátosságokat nem a tárgyban, hanem a megköltésben, a formaigényben keressük. A népköltészet emlékezetet *Shakespeare*, vagy *Arany János* „aggálytalanságára”, amikor valami útszélen talált témát teljesítenek örök alkotással.

Bár a *Kőműves Kelemenné* és a román *Manole mester* között kétségtelen a rokonság, mégis két külön ágból fejlődtek. A mi balladánk délszláv változatokkal tart rokonságot, ami azt bizonyítja, hogy a téma alföldi közvetítéssel jutott el Erdélybe. Nyoma van annak, hogy a szegedvidéki nép ismerte *Kőműves Kelemenné* történetét. A *Manole mester* valószínűleg meséből alakult balladává és így kevésbé balladaszerű, nem énekeltek még „szét”. A román változatot az aprólékos részletezés, lassúság jellemzi. Nem tartozik bele szervesen a *Daedalus* és *Icarus*-motívum sem, amelyet valószínűleg a múlt század román műköltészeté csempézett a történetbe, hogy a román szellemnek az antik világgal való kapcsolatát bizonyítsa. A román változatban a kőművesek elveszik méltó büntetésüket. Ez nálunk hiányzik, hogy *Kőműves Kelemen* sötét sorstragédiája annál teljesebb és reménytelenebb legyen. A mi változatunkat az is sajátossá teszi, hogy a kisiút a könyörülő halál: édesanyja mellé ragadja.

Az a hiedelem, hogy valakit föl kell áldozni, hogy a megkezdett munkát jóvégre juttassák, messze, tudatalatti világban gyökerezik. Csökevényes formában ma is él: új házból hamarosan meg kell halnia valakinek. Ezért isznak áldomást, ha építés közben már „zöldágra” vengődtek. Ezért dobnaik először macskát az új házba. Ha már ez a végzet, hogy valakinek meg kell halnia, a gyanús természetű macska legyen az áldozat. Sokszor már az alapba építenek eleven kakast, vagy más jószágot. Az állat voltaképpen az embert helyettesíti. Régen, amikor nagy építkezéshez fogtak, rabszolgákat áldoztak fel, vagy árva gyerekeket, alkiknek halálát rokonságuk nem bosszúlhatta meg. Ez volt az építő áldozat a Föld megzavart szellemének kiengesztelésére, aki földrengéssel, árvízzel, vagy más elemi csapással állhat bosszút az embereken. Amikor tehát *Kőműves Kelemen*ék várépítéshez fognak és valakit fel akarnak áldozni, csak egy ősi törvénynek engedelmesskednek és valamiképpen a közösség javát vélik szolgálni. Amikor az áldozatra elszánják magukat, mindegyikük azt hiszi, hogy valami idegen kerül a kezük ügyébe, aki kívül esik a vérségi kötelékeken és így nem kell sajnálni. Az egységbe mindenki belemegy. Az adott szó, amelynek primitív társadalmakban kozmikus jelentősége van, kötelez. Az eskü szent. Sem *Kelemen*nek, sem *Manol*nak eszébe sem jut, hogy tiltakozzék, vagy ingatlomért könyörögjön.

A történetnek mindeneken túl — úgy érezzük — van valami örök emberi szimbolikája is: a férfiaknak minden dicsővő munkája csak az asszonyoknak örök, szakadatlan áldozatával, diadalmas engedelmességével lehetséges. *Kőműves Kelemenné* sorsa így nemcsak tragédia, hanem dicsőséges vértanúság is, a női sorsnak kegyelemszerű teljessége.

Molnár Anna. Egyike legismertebb balladáinknak. Nyugatról került hozzánk, a románoknál szintén megtalálható. Valószínűleg a magyar változat a régibb. Román műköltők vették át tőlünk és tették népük közkincsévé.

Molnár Anna balladája a francia *Kékszakáll*-történetnek legkeletibb változata, amelyhez más elemek is tapadtak. Talán még a középkori európai bélpoklosság emlékezete is megcsillan benne. Az a babona járta ugyanis, hogy

ezt a rettenetes betegséget friss embervérrel gyógyítani lehet. A ballada hőse tehát valami elvetemült belpoklos lehetett, aki fiatal nők vértől várt gyógyulást. A motívum később a Kékszakáll (Gilles de Reiz) történetével bővült, amely a XV. században „világszenzáció” volt és az énekmondók ajkára kerülve villámgyorsan elterjedt az egész nyugati kultúrközösségben, hazánkban is.

Ismerjük a történetet. Ajgó Márton elcsábítja Molnár Annát urától és karonülő kistfiától. A rengeteg erdőben egy fa alatt megpihennek. Miközben Anna Márton fejében: „keres”, föltekint a fára, ahol hat leányt lát felakasztva. Rádöbben, hogy órea is milyen sors vár. Csellel él és Mártont megöli. Oda-haza ura megbocsát neki.

A ballada legtöbb magyar változata happy end-del, csodálatos egymásra-találással végződik, de — főleg külföldön — tragikus megoldásai is vannak. A történet meglehetősen sablonos, sőt mindennapi. Adva van egy fiatal házaspár, amely egyhangúnak tetsző boldogságban él napjait. Egy kalandor megjelenésével azonban minden végtetessé válik. A Kékszakáll a kékmadarat kalandokban keresi. Keres valakit, de sohasem azt találja meg, akit keres. Kiveti tehát szívéből, megöli áldozatait, akiket talán éppen múltjának sötét végtetével hódít meg. Az elérhetetlent keresi és életével fizet érte. A házastársak közül Molnár Anna nem elégszik meg a családi élet csetlő-botló boldogságával. Ez a falusi Nóra többre vágyik. Nem veszi észre, hogy anyai és aszszonyi rangjánál többet nem kaphat. Keresi a szerelmet, azonban Ajgó Mártonban nem a szerelem nagylelkű lovagját, hanem koldúsát ismeri meg. Kegyetlenül csalódik, de erős marad. Van ereje visszatérni az élet megcsúfolt-rendjébe. Ami elzár, oltalmaz is. Az ura visszafogadja, nem tesz neki szemrehányást. Tudja, hogy felésége végül mégis őt választotta és ezzel házastársi esküjét mintegy megpecsételte. A házasság misztériumának alig van szebb dicsérete Molnár Anna csodálatos hazatérésénél.

A *Kádár Kata* is mindennapi, szinte banális történetnek indul, hogy azután egyetemesen érvényessé válik. A társadalmi rangkülönbségek örök küzdelmét olykor a szerelem is csak a halállal tudja megoldani. Népmesei motívumokra ismerünk benne: szívtelen anya, hűséges szerető, kalandokra induló legény.

A balladának külön érdekessége, hogy a XVI. században megjelent egy széphistóriaként való feldolgozása is. Valószínű azonban, hogy a *Telamon hisztóriája* már az egykorú élőszavas hagyománynak tudákos feldolgozása. Ha ezt a terjedős, vizuális igényeket szolgáló változatot összehasonlítjuk a múlt században főljegyzett szöveggel, a dicséret mindenképpen a népi változatot illeti. A szöveg elkopott, széténekeltek, éppen ezért valami hallatlan tömörség, szikrázó drámai feszültség van benne. Olyan magávalragadó az előadásmódja, hogy a verselés hiányait szinte észre sem vesszük. Itt megjegyezhetjük, hogy a népballada botladozó verstechnikáját az emlékezet „kihagyása” magyarázza, amikor az énekes a verssor értelmére emlékezik ugyan, de alakjára már nem. A balladai homályt is részben a feledékenység okozza, amely a kevésbé jellegzetes részek elhagyására vezet. Természetesen az ösztönös művészi számításnak is része van a balladai történet „elhomályosításában”.

A ballada egyébként abba a világba vezet bennünket, amikor a társadalmi hierarchiának, szülői tekintélynek még föltétlen, szinte végzetserű érvényessége volt. Ez az „előítélet” nemcsak az urakat, hanem a parasztokat is jellemezte. Maga az egyén is elfogadta, mégha belepusztult is. Az élet arcnaikus felfogása nem túri a romantikát, mindig klasszikus rendre törekszik.

Amikor a két fiatal elbúcsúzik és Gyula Márton világnak megy, Kádár Katától, aki női mivoltánál, de jobbágyi állapotánál fogva is otthon marad, keszkenőt kap, amely majd színében meg fog változni. Igen mélyértelmű mozzanat: egyfelől megmagyarázható józan pszichológiával is. A két fiatal lélek annyira összetartozik, hogy feltétlenül megéri a másik sorsának rosszra fordulását és a kendőt pirosnak fogja látni. Valószínű azonban, hogy itt még a primitív lelkivilág sajátos megnyilatkozásáról van szó. Ami az emberhez tar-

tozik, az képviselői gazdáját is. A rész az egészet is helyettesítheti. Kádár Kata lányorsának különös szimbóluma, lelkiének része a keszkenő. Csakugyan, gyászos halálát meg is jelenti Mártonnak.

Gyula Márton öngyilkossága talán még pogánykori eredetre utal, hiszen a középkor, de maga a parasztság is mélyen elítéli az öngyilkosságot. A halálon is diadalmaskodó, Isten kedvével találkozó szerelemnek csodaszzerű kifejezése, hogy a tóban összeülekezve találják őket és a holttestükből kinőtt két kápolnavirág is összefonódik az oltár tetején. Ebbe a virágba is beakasztják a halálukban halhatatlanná lett fiatalok lelke és megszólal; átkot szór Gyulánéra, amely bizonyára meg is fogam, de erről a ballada már — talán művészi számításból is — hallgat. Ez a sejtetés egyébként a legalkalmasabb módja az elragadtatott balladái közösség, előadó és hallgatóság összeigézésének.

* *
*

A magyar népballada különböző folkloretartományokba tartozik. Utalunk már bizonyos keleti sajátosságokra, továbbá nyugati összefüggésekre. A magyarságnak egyik legnagyobb és „legballadaibb“ történelmi élménye, a török hódoltság is mély nyomokat hagyott balladavilágunkon, hogy egyéb népi megnyilatkozásaink „török“ hangulatáról itt és most ne is beszéljünk. Két életstílus, két világerzés ütközik, mint valami vak végzet egymással. Számos balladánk nyilván a török időkben keletkezett, vagy legalább is török színezetet kapott. A török élmény nagy mértékben befolyásolta a délszláv népeket is, ami azután bizonyos magyar-délszláv balladaösszefüggésekhez vezetett. Külön, alapos tanulmányt, modern feldolgozást érdemelne Hunyadi Jánosnak, Szilágyi Mihálynak, Mátyás királynak, más magyaroknak a délszláv epikában való szerepe és jelentősége, mint annak a szolidaritásnak népköltészeti megnyilatkozása, amely a délszlávokat hosszú időken át hozzájuk fűzte. Vizsgáljuk meg néhány török-ihlette balladánkat.

Szilágyi és Hajmási. A balladát több változatban jegyezték föl a XIX. század folyamán a Székelyföldön. Van azonban XVI. századi szövege is, a *Szendrei Névtelen* örökölte meg. Módunk van tehát összehasonlítani ezt a történelmi éneket a népballadai változattal. A nép egyetemes emberit formál az individuális jellegű, esetleges énekből. A történelmi még terjedős, a ballada klasszikusan tömör. A „széténeklés“ következtében nem tudjuk már, hogy mi volt ama bizonyos két kereszt szözlőnek története. Úgy éreztük azonban, hogy a balladai elmagyolálás artisztikus javára szolgált a történetnek.

A török császár udvarában raboskodó Szilágyi Miklósnak és Hajmási Lászlónak panaszos énekét meghallja a császár szép leánya. Megsajnálja és kiszabadítja őket, azonban ő is velük jön Magyarországra. Megmenekülnek, a török császár utánuk küldött seregét ők ketten lekaszabolják. Csak egyet hagynak meg hírmondónak. A két barát azonban a császár lánya miatt összetűz egymással. A végén a becsület győzedelmeskedik.

A történetben ballada és meseszzerűség archaikus egyvelegben keveredik egymással. A népmese hangja, hogy hét esztendeje vannak fogságban. Mesei túlzás a „gyalogösvény“ és „szekérút“ vágása. Ősi mondai motívum, hogy a legyőzött ellenségből hírmondóul egyet meghagynak, aki hazatérése elrettentse a vereségéből való bosszúállástól az otthoniakat. Így kerültek haza egyébként valamikor a gyázmagyarok is.

A ballada különben a császár szép leányán, a halhatatlan női szolgálatkészségen épül fel. Hallja a rabok énekét s nem tud többé nyugodni. Megfeledkezik minden kockázatról, segíteni akar, ki akarja őket szabadítani. Voltaképpen ő is rab. Nemcsak azért, mert fogva van a hárem börtönében, hanem női sorsa értelmében is, aki a szabadító vőlegényre, Szent György lovagra vár. A menekülés sikerül, azonban újabb próbát kell kiállania. A két magyar, miután túljutott a bajon, elfeledkezik a közös szenvedésről és összevész egymással. Jellegzetes férfi magatartás: a baj elmúlt, nem férnek meg egymás

mellett. A lány kétségbeesik, de büszke is arra, hogy most viadal készül érte. Az ő pátoza sem marad el a két ifjúé mögött:

*Halljátok meg szómat, két magyar úrfiak,
Atyám tömlőcéből szabadult ifiak!
Érettem de soha ne vagdalkozzatok,
Hanem térdre állok: vegyétek fejemet!*

Nagylelkűségével mintha még szívtaná a férfiszervenvédeleyeket. A halál komor sejtelve ragad meg bennünket. A helyzet elviselhetetlenül feszült, kétségünk a kioltott emberélet áldozatára. A váratlan, szinte angyali sugallatra történő megoldás mintha már a keresztény humanizmus ihletné: a vak végzet, a kikerülhetetlennek látszó sora, a törökösség megszegyenül a kegyelem világa előtt. Szilágyi Miklósnak eszébe jut, hogy neki odahaza háttel elkövetett hites felesége van. Ez a győzelem nem kisebb, mint amit a török seregeken arattak.

Fogarasi István. Egyike legkerekesebb, legművészebb formában fennmaradt balladáinknak. Fogarasi István a maga testvérhúgát a török császárral jegyezte el. Mikor a lány ezt meghallotta, az volt a kívánsága, hogy inkább haljon meg:

*Meghallgatá Isten az ő kívánságát,
Ada Isten neki egy jó vig vacsorát,
Vig vacsora után könnyű betegséget,
Szép piros hajnalba világból kimúlást.*

A török császár eljött jegyeséért, de már csak holttestét találja. Nagy tisztességgel akarja eltemetni, de Fogarasi most már nem adja neki:

*Hadd nyugodjék itten apjával, anyjával,
Apjával, anyjával szülőtte földiben.*

Ebben a balladában is valami örök emberi érvényesség nyilatkozik meg. Milyen mindennapi dolog: egy leányt akarata ellenére hozzáerőltetnek valakihez. Ebben a kényszerítésben sokszor maga az elháríthatatlan végzet jelentkezik. Fogarasi István úgy érzi, hogy elárvult húgának kezével szabadon rendelkezik. Számító hiúságból, avagy kényszerúségből a török császárral jegyzi el. A leány nem vitatkozik. Bátyja ígérését nem változtatja meg. Halálra ítéltetett, mert szerelem nélkül kell férjhez mennie, de Isten a halállal még megkönyörülhet rajta. Imádkozik, imádsága meghallgatásra is talál és a szeretet csodálatos diadalával, a hit ragyogó elégtételével hal meg.

Fogarasi Istvánt megrendíti húgának mennyei győzelme. A maga ígérete és húga vonakodása közötti ellentétet Isten oldja meg. Most már van bátorsága a török császár kívánságát megtagadni, pedig mintha a császár is szeretné a leányt, hiszen nagy tisztességgel akarja eltemetni. Férfiokosságukban megszegyenülve, mindketten érzik, hogy lelküknek jobbik fele örökre elhagyta őket.

* *
*

Idő híján nem foglalkozhatunk minden balladánkkal. Most, miután néhány, főleg Erdélyben virágzó balladát megismertünk, mutassunk be valamit más magyar tájak balladalkincséből is.

Fehér László. A ballada egy testvérpár sorsában az önfeláldozás tragikus megszegyenülését állítja elénk.

Fehér László lovat lopott, tömlőcebe került. Testvérhúga, Fehér Anna szeretné kiszabadítani. A bíró azonban csak úgy hajlandó kiereszteni, ha Anna

vele tölt egy éjszakát. Bátyja figyelmezteti. Anna csakugyan hiába áldozza fel magát. A bíró másnap kivégezteti Fehér Lászlót. Anna átkával végződik a történet.

A ballada főleg a latin és germán népek között nagy nemzetközi elterjedtségnek örvend. Valószínűleg Észak-Olaszországban keletkezett és a XVI. században érkezett hozzánk. Balladáink újabb rétegéhez tartozik. Napjainkig országszerte számtalan újraköltésével találkozunk, de patétikus hangjában, ritmikájában még mindig érezzük a ballada nagy stílusát.

A hősnő, Fehér Anna. különös népi Antigone, aki kettős erkölcsi kötelesség előtt áll és akár egyiket, akár a másikat teljesíti, mindenképpen bűnhődik azért, aminek nem tehetett eleget. Ha nem hozza meg szüzességének áldozatát bátyjáért, egész életében vádolná a lelkiismerete. Az áldozat megtörténik, azonban hiábavalónak bizonyul, mert a bíró nem könyörül meg bátyján. Mintha a renaissance újpogány végzethite ülné meg a balladát. Nem érezzük benne a keresztény elégtétel szellemét, inkább a görög tragédiák komor fatuma kísért bennünket. Fehér Anna valami abszolút jót akar és mégis rettenetesen meg kell bűnhődnie. Elveszti bátyját, elveszti a maga emberi önrzetét, lányágának koronáját, női méltóságát és mégis úgy érezzük, hogy csodálatos tisztasággal, angyali fehérséggel kerül ki ebből a sötét éjszakából.

Egy másik Alföldszerte elterjedt ballada *Szűcs Mariska* szívreható története. Keletkezése, elterjedése világosan áll előttünk, szinte klasszikus példaként a ballada születésének. A borsodi *Mezőcsátón* 1825. egy nagyon szép sánta leányt, Szűcs Máriát egy legény féltékenységből megölte. Az eseményt egy odaváló népi versfaragó, *Új Péter* megénekelte. Ennek nyomán főleg az Alföldön általánossá vált. A szöveghez számos archaikus balladaformula tapadt és teljesen a népköltészet lélektana szerint módosult.

Farkas Julcsa. A hagyományos paraszteleb és a modern technika tragikus összeütközését, a gépből áradó komor végzetet tudtunkra egyedül ez a balladaszerű történet örököltette meg. *Zenta* vidékén, 1886 nyarán egy parasztlánynak, Farkas Julcsának cseplőgép-szerencsétlenség oltja ki az életét. Julcsát elnyeli a gép dobja. Hiába van ott a bátyja, vőlegénye, édesanyja szeretete, a zsidó orvos segítő szándéka: az emberi szív tehetetlen a modern Leviathánnal szemben. A civilizáció a csodát nem ismeri, halálra ítélné magát, ha könyörületlen lenne az ember iránt.

* *

Amikor a balladára gondolunk, általában mindig valami tragikus telítettségű világ villan meg előttünk. Vannak azonban olyan balladáink is, amelyek előadásmódjukban teljesen balladaszerűek, hangulatuk azonban valami boldog derűben oldódik fel. Hiányzik belőlük a feszültség tragikus megoldása, a halál. Balladáinkban a halál mindig a kiteljesedett, tovább már nem fokozható életnek szükségszerű következménye. Vannak olyan balladáink is, amelyek szinte játszanak a halállal, ezért árad belőlük az életöröm mozarti teljessége.

Sási kígyó. Egy lánynak mérges kígyó mászik a kebelébe és senki; édesanyja, apja, bátyja nem meri kivenni. Csak a mátkája segít rajta, aki inkább ellesz félkeze, mint szerelme nélkül. Emre azonban nem kerül sor. Van olyan változat is, amelyben a vőlegény kígyó helyett aranyat talál, ami megalapozza házasságukat is. A ballada szerelem próbájának közkedvelt példája. Ilyen a *Cifra szabólegény* és az *Egyszer egy királyfi* is. A történet keresetlen egyszerűséggel épül fel. Mintha az Írás szavát világítaná meg: az embernek el kell hagynia apját, anyját, testvérét: azért, akit szeret.

Pálbeli Szép Antal. Egyik gyöngyszeme a magyar balladaköltészetnek. Változatával, a *Görög Ilonával* egyetemben szintén a szerelem próbájáról, boldog szorongásáról szól.

Pálbeli Szép Antal panaszkodik édesanyjának, hogy Varga Ilonáért meg

életi halnia. Édesanyja csodamalmot, majd erős hidat csináltat, de Varga Ilona nem jön el megnézni. Erre a legény holtak téti magát. A halottához most már Ilona is eljön.

*Kelj föl fiam, kelj föl, Pálbeli Szép Antal!
Kiért te megholtál, kapud előtt sétál.
Kelj föl fiam, kelj föl, Pálbeli Szép Antal!
Kiért te megholtál, udvarodon sétál.
Kelj föl fiam, kelj föl, Pálbeli Szép Antal!
Kiért te megholtál, most a lábadnál áll!*

*Sohasem láttam én ilyen szép halottat!
Szeme mosolygólá, szája csókolólá,
Lába felugrólag.*

A szerelem erősebb, mint a halál, így tanít bennünket az Énekek éneke. Az emberi lélekben a kettő ott fészkel egymás szomszédságában. Balladánkban a két érzés csodálatos békeségben, földöntúli örömben egyesül egymással.

Júlia szép leány. Balladaköltészetünk egyedülálló remekelése.

*Júlia szép leány egykoron kimöne,
Búzavirág szödni a búzamezőbe.
Búzavirág szödni, koszorúba kötni,
Koszorúba kötni, magát ott mulatni.*

Virágszedés közben látomása támad. Az égből gyalogösvény ereszkedik le, amelyen fehér bárány közeledik feléje. A nappal, holddal, fényes csillagokkal tündöklő bárány Júliát az égbe hívja, mert hija esett odafönt a szűzek seregének. A leány otthon elmondja látomását és kéri édesanyját, hogy még életében sirassa el. Az édesanya megrendül, amikor leányának megdicsőülését látja:

*A mennyei harang húzatlan szólalék,
A mennyei ajtó nyitatlan megnyílek,
Jaj az én leányom oda bévezeték.*

Ami a ballada előadását illeti, megfigyelhetjük benne a népköltészet egyik jellegzetes vonását, az epikai kedv széles hömpölygését. Nem siet, ráér. Ugyanazt az eseményt, a látomást még egyszer halljuk, mégsem találjuk unalmasnak. Az ismétlés mintegy hitelesíti a csodát. Ez az ünnepélyes, szinte liturgikus lassúság szintén jellemzi a népköltészetet.

Nem véletlen, hogy Júlia *búzavirág*ot megy szedni. Ismeretes a búzavirág dicsékvése: belőle lesz Jézus teste. A *fodor fehér bárány*, vagyis az Agnus Dei a magyar román korba, az Árpádikor archaikus világába vezet bennünket vissza, különös bizonyosságként a népemlékezet szívósságának. A kor reprezentáns Megváltó-szimbóluma még nem a feszület, nem a keresztfán függő Istenember, hanem a mennyei Sion-hegyen álló Bárány.

Jellemző a múlt század agnosztikus szellemére, hogy a balladát mindenképpen iparkodtak magyarázni. Gyulai Pál a szombatosok rajongó szektájára gondol. Mások a pogány csodaszarvassal hozzák kapcsolatba. Eppen csak a középkori Bárány-misztikára, a középkor elragadtatott, hallgatással és csodálatos látomásokkal teljes világára nem gondoltak. A balladában az Apokalypsis diadalmas Bárányáról, Jézus Krisztusról, az Örök Vőlegényről van szó, aki méltónak találja Júliát arra, hogy személyesen jöjjön el érte és a mennyei karba, a szent szűzek közé ragadja.

Az Öszövétség szerint a hosszú élet mennyei ajándék, emberi tisztesség.

Az Újszövetség az életet már nem az idő, hanem a kegyelem mértékével méri. Angyali kiváltság fiatalon, ártatlanul méltónak találta a halálra. Júlia boldog. Még neki sem olyan könnyű azonban az élet csodálatos komédiájától megválni és kéri édesanyját, hogy életében sirassa el.

A ballada átszellemült tanulsága a középkortól és a mai parasztságtól, ettől a halhatatlan középkort hordozó világtól nem idegen. A halál nem végzet, nem sorstragédia, nem befejezés, hanem valaminek halhatatlan kezdete: kinyilatkoztatás annak, aki már elment és boldog várakozás, praeludium annak, aki még itt maradt ezen a földön. Szabad sírni, illik rajta szomorkodni, hiszen a menyegzőn is sírni szokott a menyasszony és az özvegy, de még mindketten tudják, hogy a halál a mennyei lakodalmak kezdete. A modern ember már alig tudja, hogy itt miről van szó, de érzi, hogy valamiből kima-
radt és olykor honvágy szállja meg, amikor a középkorra és parasztságra, szentek és költők választottságára, Júlia szép leány halhatatlan dicsőségére, egyáltalán a végzet és kegyelem örök emberi balladájára gondol.

Irodalom. Tanulmányunk a szegedi egyetemen az 1945/46. iskolaév II. felében, hasonló címen tartott előadásoknak vázlata. A rendelkezésünkre álló idő szűkössége magyarázza az itt-ott jelentkező aránytalanságokat és hiányokat. Az eddigi eredmények nyomán összefoglaló képet akartunk a magyar népballada világáról rajzolni. A kutatás bizonyára észreveszi benne a magunk újabb szempontjait is. A következőkben a fontosabb irodalmat közöljük:

Greguss Ágost: A balladáról. Budapest, 1886. *Gragger Róbert: Magyar népballadák.* Budapest, 1927. *Buday—Ortutay Gyula: Székely népballadák.* Budapest, 1935. *Kálmány Lajos: Szeged népe.* Arad—Szeged, 1881—1893. *Dános Erzsébet: A magyar népballada.* Budapest, 1938. *Tolnai Vilmos: A képmutogató eredete.* Ethn. 1921. *Jakubovich Emil: Honfoglalási hősi énekeink előadási formájáról.* Magyar Nyelv 1931. *Kádár Imre: A havas balladái.* Kolozsvár, 1932. *Domokos Pál Péter: Mert akkor az idő napkeletre fordul.* Kolozsvár, 1940. Mindezekben a művekben a további részletes utalások is megtalálhatók.

Bálint Sándor

Csend öln

*Kék katáng felett, kék dongó dönögve száll.
Kék szőlőszem mosolyog a sárga lomb alul.
Kék égről a nap lassan kék tóba hull.
A kék messzi már halovány lángban áll.*

*Alkonyodik. Hűvösödik. Zúgni kezd a szél.
A házmélyén tűz lobban. Füstje szárny talán?
Rezeg a venyigesor a hegynek hajlatán
És zengni kezd. Lágycsengő hangja kél.*

*Lányokat rejt. Énekelő nimpha-rajt.
A bokorsűrű kitárul, síp rikolt
S a pán haja csillan. Nem. Az őszi hold.*

*S már ezüst tenger a tájék s benn a hegy,
Mint valami kék csolnak ring s rajta én
Lebegek az álomszülő csend öln.*

Borsi D. József